

„The Occupation of Ostend by the Germans (14th October 1914 — 17th October 1918)”. Een in Amerika bewaard onuitgegeven oorlogsdagboek

door

Walter THYS

De feiten zijn in grote lijnen bekend: op 1 augustus 1914 verklaart Duitsland de oorlog aan Rusland, op 3 augustus aan Frankrijk en op 4 augustus valt het België binnen. Dezelfde dag verklaren België en Groot-Brittannië de oorlog aan Duitsland. De stad Luik valt op 7 augustus (de forten houden er stand tot de 17de). Er verlopen dan meer dan twee maanden tot Antwerpen valt op 9 oktober, Gent volgt de 12de, Brugge de 14de. Brussel was al op 20 augustus door de Duitsers ingenomen en de Koning en de regering die eerst waren uitgeweken naar Antwerpen, verlaten deze stad op 7 oktober voor Oostende dat gedurende luttele dagen, van 7 tot 12 oktober 1914, de hoofdstad van België zal zijn. De koninklijke familie verblijft er in haar residentie, de ministeries worden verdeeld over het Hôtel de l'Océan, het maritiem station en het koninklijk atheneum waar ook de Kamers zetelen. Maar al op 12 oktober moet heel het staatsapparaat Oostende verlaten: de koninklijke familie vestigt zich in De Panne, de ministers en het corps diplomatique worden per mailboot naar Le Havre overgebracht. Dan volgen drie bange dagen voor de inwoners van de stad van wie velen zich met de duizenden uit heel het land in Oostende toegestroomde vluchtelingen verdringen om met de laatste beschikbare schepen naar Engeland te vluchten. Wat de al huiveringwekkende sfeer nog onwezenlijker maakt is de omstandigheid dat deze exodus plaatsheeft vanuit een stad die de nadagen van een florissant zomerseizoen beleeft met als elk jaar een grote toeloop van ook buitenlandse toeristen en kuurgasten. In de avond van 14 oktober ligt er nog één schip voor de rede, het laatste zoals zal blijken, en de vluchtelingen moeten met kleine sloepen en roeiboortjes tot bij het schip worden gebracht dat de haven niet kan invaren omdat er geen loods te vinden is. Het overbrengen van de passagiers met de sloepjes wordt echter te moeilijk en de honderden (of duizenden?) vluchtelingen, vele met kleine kinderen, moeten de nacht op het havenhoofd en in het zeestation doorbrengen, zonder enige ver-

zorging. In de vroege ochtend van de 15de blijkt het schip in de nachtelijke duisternis te zijn vertrokken. In hun vertwijfeling doen de vluchtelingen nog een poging om Folkestone te bereiken op enkele kleine baggerschepen maar de sloepen die hen daarheen moeten brengen worden beschoten door de intussen in Oostende binngetrokken Duitse troepen en volkomen ontredderd keren zij terug. Er is geen uitweg meer. De eerste aantekening van de schrijver van het dagboek draagt als datum 14 oktober 1914. Hij schrijft later dat hij eveneens naar Engeland hoopte te ontkomen maar niet meer weg kon, hij moet dus tot die laatste wanhopige menigte hebben behoord.

Met de beschrijving van deze taferelen begint het oorlogsdagboek van — vermoedelijk — de op dat ogenblik vierentwintigjarige Oostendse stadhuisclerk Sylvain Van Praet¹. Oostende is nu bezet en dag na dag, tot de uiteindelijke bevrijding op 17 oktober 1918, tekent hij in louter chronologische orde de gebeurtenissen op die zich in en om zijn stad voordoen, waaruit een 794 blzn. lang geschrift is ontstaan dat grosso modo 300 onderwerpen bevat die met uitzondering van de eenmalige evenementen, elk gemiddeld zevenmaal aan de orde komen, wat een totaal van 2.100 items oplevert of 7,8 regels per item. Dit is een grove schatting van het theoretisch gemiddelde maar zij geeft wel aan dat het dagboek meer is samengesteld uit korte mededelingen, beschrijvingen en ook verzuchtingen, dan uit lange exposés over een beperkt aantal onderwerpen. Het reflecteert ook daarin het dagelijks leven in oorlogstijd waarin de onderstroom van het alles overheersende (de bezetting, het front, de noodtoestand) telkens wordt onderbroken door het onverwachte van plots optredende gebeurtenissen (een bombardement, een arrestatie, een opeising, een plakkaat, enz.). Teneinde daarvan in deze eerste presentatie van het document een samenvattend maar tevens samenhangend beeld te krijgen leek een thematische indeling van de inhoud mij de enig mogelijke werkmethode. Deze volgt hierna maar vooraf nog drie bemerkingsen: ten eerste, dit dagboek, geschreven door een Oostendenaar, is helemaal in het Engels gesteld. Ik kom daar nog op terug. Ten tweede: het onderwerp dat het vaakst aan de orde komt maar telkens heel kort, is het bulderen van de kanonnen, vier jaar lang, haast ononderbroken. Van Praet refereert daar telkens aan met de woorden: „the booming of the guns”, ook wel eens „the roaring of the guns”. Het was de tragiek van Oostende niet alleen, als zoveel andere Belgische steden, een bezette stad te zijn, maar bovendien een bezette stad vlak achter het front. Het IJzerfront eindigde

1. Zie noot 20.

immers bij de kust ter hoogte van Nieuwpoort, op slechts 16 km. van Oostende. Ook in de ogenblikken van verveling en uitzichtloosheid van de bezettingstijd kwam het doffe gerommel van de kanonnen en het daarmee gepaard gaande gedaver van ramen en deuren, dag en nacht, de Oostendenaars eraan herinneren dat het front vlakbij lag en dat het oorlogstoneel, zoals men het pleegt te noemen, voor hen een dagelijks schouw- en hoorspel was waarbij zij op de eerste rij zaten. Elk schot en wederschot leverde vier detonaties op, een somber Leitmotiv dwars door dit dagboek. Ten derde: het zal de lezer opvallen dat Van Praet, na de beschrijving van de mislukte vlucht op 14 oktober en de bezetting van de stad, zijn stad, „koningin der badsteden”, zeer gevat de sfeer weergeeft met de woorden „darkness everywhere” maar dan onmiddellijk zijn verhaal op de kruisnelheid brengt die hij vier jaar lang zal aanhouden, al is het eerste wapenfeit dat aan de beurt komt bijna lachwekkend in zijn onbeduidendheid: „When the Germans appeared, a belgian soldier on bicycle was taken prisoner by them. Revolver pointed on his chest they brought him to the Place d’Armes where he was released after having changed from clothes”². Maar nog op dezelfde bladzijde komt de ijzeren vuist van de bezetter al te voorschijn als deze het stadhuis, het station en het postkantoor in bezit neemt en de stadskas ten bedrage van 7500 fr. confisceert. En ook dat is maar een naïef begin.

Uit de thematisch in rubrieken geordende inhoud licht ik nu telkens enkele onderwerpen:

1. *Bezette stad*: • Gezien zijn ligging vlak achter het front is Oostende het toneel van uiterst drukke *troepenbewegingen* (***)³: aan-en afvoer per trein van allerlei eenheden zowel van het landleger als van de marine, aanvoer van groot materieel voor het front (uitzonderlijk grote kanonnen worden met zgn. „steamrollers” vervoerd), vertrek van verse troepen, vaak zingend, naar het front en na enkele dagen terugkeer van dezelfde maar nu uitgeputte, beslijkte en bebloede soldaten of althans van wat van hun aantal overblijft alsook van Belgische, Franse of Engelse krijgsgevangenen. Het merkwaardige is dat de kusttrams, nog stoomeenheden, vier jaar lang een soort pendeldienst tussen Oostende en het front verzekerden waardoor de Duitsers over een buitengewoon handig verkeersmiddel beschikken om zich als het ware dag en nacht naar het werk te begeven: „At 8 1/4

2. Typoscript (verder: Ts.) *Silvain van Praet Papers*, 2. Citaten uit het dagboek worden weergegeven zonder enige correctie.

3. Onderwerpen die één of enkele malen in het dagboek voorkomen krijgen één *, vaker voorkomende onderwerpen twee **, zeer vaak behandelde onderwerpen drie ***.

o'clock p.m. the steam trams started with the singing soldiers''⁴. Daar een van die tramstellen eens in het water is terechtgekomen wat 80 verdronken militairen oplevert, worden zij voorzien van reddingsboeien, wel een zonderling gezicht. Ook wordt het oorlogsnieuws gewoon in grote letters buitenop de trams geschreven zodat deze zoiets als rijdende kranten worden. De Alfons Pieterslaan is het opstapstation voor de lijn naar de westkust en wordt dan ook voortdurend met komende en gaande troepen bevolkt. Van Praet woont daar ergens in de buurt waardoor we van die troepenbewegingen goed op de hoogte zijn. • Anderzijds rekent de bezetter al heel gauw met de mogelijkheid van een *geallieerde landing* (**) en neemt de nodige maatregelen: prikkeldraadversperringen op het strand, machinegeweerposten op de zeedijk, ontruiming van de huizen aan de zeedijk, opstelling van geschutseenheden aan beide uiteinden van de stad, afbraak van verlaten villa's en later confiscatie van gebombardeerde huizen om het puin te gebruiken voor het bouwen van stellingen en het verharden van de wegen daarnaartoe, bescherming van de havengeul en de sluisdeuren, enz. • Vanaf de eerste oorlogsmaanden begint het front zich aan de *IJzer* (**) te stabiliseren en Van Praet alludeert meer dan eens op de zinnebeeldige betekenis van de naam van deze rivier waarbij al eens een lied of een vers in het dagboek wordt opgenomen maar echt nieuws over het IJzerfront heeft hij niet. • Hoe scherp de auteur ook reageert op plunderen door Duitse militairen, hun dronkenschap en wangedrag, vooral tegenover vrouwen, zo groot is zijn medevoelen met de *Duitse doden en gewonden* (**) die van het front worden meegebracht⁵. We kunnen ons thans nog moeilijk de taferelen voorstellen die hij ons schildert: hoe een terugkerende Duitse eenheid strompelend door de stad trekt en voor de nieuwsgierige bevolking als het ware haar gewonden etaleert: de ene met een bebloed hoofd, een tweede met een afgerukte neus, een derde met slechts één hand, enz. SVP noemt de aantallen gesneuvelde die begraven worden op soms nieuw aangelegde begraafplaatsen in de stad (op 30 oktober 1914 zijn het er 50 maar in januari 1916 al 800) en hij voegt eraan toe: „Poor souls, I pity you just as our soldiers''⁶. Over de eigen *krijgsgevangenen* (*) vernemen we dan weer niet zo heel veel, zij worden meestal onmiddellijk per trein af-

4. Ts. *Silvain van Praet Papers*, 172. Vergelijk met: „De soldaten, die we 's avonds zingend hoorden opmarcheren naar de stoomtram, die ze van het oude station naar de taaie slachtevelden van de IJzer bracht'', Karel Jonckheere in het vijfde deel van zijn *mémoires*, *Verbannen in het vaderland*, Amsterdam, Elsevier / Brussel, Manteau, 1978.

5. „We [...] luisterden in de late avond naar het weemoedig gezang van de soldaten die naar het IJzerfront trokken, keken 's anderendaags onverschillig toe hoe tramwagens vol bloed werden af- en uitgespoeld'', Karel Jonckheere, *Oostende verteld. Anekdotische roman van een stad*, Utrecht-Tielt, Lannoo, 1970, 309.

6. Ts. *Silvain van Praet Papers*, 16.

gevoerd naar Duitsland en als zij te voet de stad doorkruisen naar het station kan een ietsje te veel sympathie van de burgers een fikse boete opleveren. • Het nieuws over het *oorlogstoneel elders in Europa en in de wereld* (**) is eerder schaars en komt doorgaans uit Duitse bron, „wolffed news” noemt Van Praet het, naar het toenmalige Duitse telegraafagentschap Wolff. Van Praet leest Duitse kranten, de enige die beschikbaar zijn, maar clandestien ook wel eens een Nederlands of Engels dagblad, al staat daar een zware boete op. Onderwerpen als: Wat zal Holland doen en welke kant zal het kiezen als het mee gaat doen? De intrede van Amerika in de oorlog, de kwestie Roemenië, een vredesaanbod van de Kaiser, de *grote veldslagen* (**) bij Kamerijk, Atrecht, Verdun, de Somme, Roeselare, Leffinge, Ieper, de zeeslag voor het Skagerrak, het wordt allemaal vermeld maar men merkt dat Van Praet geen andere informatie daarover heeft dan die uit Duitse bron. • Maar ook over het *oorlogstoneel onmiddellijk buiten Oostende* (*), en dat begint al bij Middelkerke en Mariaкерke, is hij en zijn evenmin zijn stadsgenoten ingelicht. Men moet zich goed het vier jaar durende isolement van deze stad voorstellen: alleen Duitse kranten, geen ander contact met de buitenwereld, voor zover bepaalde inwoners telefoon hadden worden de verbindingen verbroken en de toestellen opgeëist, geen reismogelijkheid naar het binnenland tenzij met een paspoort dat evenwel uiterst zelden wordt verstrekt, zelfs niet de vrijheid om met familieleden in het binnenland te corresponderen. Dit absolute isolement moet de lezer uit de hiervoor opgesomde elementen zelf construeren want Van Praet geeft zelden een totaalbeeld, hij schijnt daartoe niet bij machte te zijn. • Verder bericht hij geregeld over het dagelijks leven en de vrijetijdsbesteding van de troepen, vooral over *troepenparades en militaire muziek* (**). Hij voegt daar wel telkens aan toe dat het aantal belangstellenden gering is en meestal uit kinderen bestaat. Als de bezetter al in 1914 het spelen van muziek in de ziekenhuizen invoert reageert de schrijver verontwaardigd. • Er gaat ook aandacht naar *hoog Duits bezoek* (**): de Kaiser tweemaal, de gouverneur van België Pascha von der Goltz, de koning van Beieren, de koning van Saksen, ettelijke Duitse prinses, ze bezoeken allemaal Oostende. • Vergeleken met 1940-1945 blijken de *militaire tucht en motivatie* (**) bij het bezettingsleger duidelijk anders om niet te zeggen duidelijk geringer te zijn. Talloze malen heeft Van Praet gesprekken met individuele soldaten die hem toevertrouwen angst te hebben, te twijfelen aan een Duitse zegepraal, soldaten die „Vive la France” roepen, want velen weten blijkbaar niet eens dat zij in België zijn. Zo wordt het geval verhaald van een Duitser die maar niet begrijpt waarom de Belgische vlag wappert aan Franse openbare gebouwen. Als men hem antwoordt dat hij niet in Frankrijk maar in België is, barst

hij in tranen uit. Van Praet tekent ook aan dat soldaten die naar het front vertrekken aan inwoners van Oostende vragen aan hun familie in Duitsland te schrijven, enz. • Het dagboek bericht verder over het vierten van de *zon-en feestdagen* (**) door de bezetter: Kerstmis, Pinksteren of de verjaardag van de Kaiser, het pralend in hun uniformen op-en neerwandelen van Duitse officieren door het centrum van de stad, het gebruik van de St.Pieter- en Pauluskathedraal voor zowel de protestantse als de katholieke eredienst, wat Van Praet zeer vreemd vindt al is hij blijkbaar geen kerks mens (dat merkt men wanneer hij nogal kritisch te kennen geeft dat de Duitsers wel de openbare schoolgebouwen in beslag hebben genomen maar de katholieke niet). • Hij heeft grote twijfels over het *statuut van het Duitse Rode Kruis* (*) en laat niet na op te merken dat Duitse Rode-Kruissoldaten even goed met een geweer bewapend zijn als al de andere en dat er op het dak van het spoorwegstation grote rode kruisen zijn geschilderd maar dat in de torens van hetzelfde station machinegeweren opgesteld staan. • Interessant is wat hij schrijft over de *Oostenrijkers in de bezettingslegers* (*): vrij spoedig verschijnen er Oostenrijkse eenheden in Oostende en hij heeft al heel gauw bemerkt dat deze troepen niet alleen fysiek van de Pruisen verschillen maar ook een veel vriendelijker gedrag hebben. • Wat de *Elzassers* (*) betreft merkt Van Praet op dat deze soldaten die vreemd genoeg vaak in marine-eenheden zijn ingedeeld, de Duitse zaak allesbehalve toegedaan zijn, soms deserteren of weigeren te vechten met al de gevolgen van dien.

2. *Militaire operaties*: • Van aan de westelijke rand van Oostende wordt door de batterij Tirpitz, ook Hamilton genaamd, naar het geallieerde front aan de IJzer geschoten met uiteraard antwoord van geallieerde kant, Oostende wordt beschoten door geallieerde slagschepen en kruisers die tot vrij dicht bij de kust liggen, er ontploffen geregeld zeemijnen ofwel worden deze tot ontploffing gebracht, er vliegt al eens een munitiedepot in de lucht, luchtdoelbatterijen laten een granaat op de stad vallen, dat gebeurt allemaal heel de bezetting door, maar de operatie die van de auteur de meeste aandacht krijgt, ook omdat ze voor Oostende de meest rampzalige gevolgen heeft, is het *bombarderen van de stad vanuit de lucht door geallieerde vliegtuigen* (***) . Er nadert haast geen „winged friend” Oostende in een zgn. „flymachine” of Van Praet heeft het gehoord of vanuit zijn dakvenster gezien, eerst zijn dat gewoon verkenningen maar al op 27 januari 1915 vallen de eerste bommen en tot het einde van de bezetting, d.w.z. tot drie dagen vóór de bevrijding van de stad, moet Oostende ongeveer 143 bombardementen doorstaan, de meeste vanuit de lucht. Deze zijn ook het meest moorddadig voor de burger-

bevolking want veel minder goed gericht dan de beschietingen vanop het land of vanuit zee door geallieerde schepen. Er vallen 267 doden onder de burgerbevolking en meerdere honderden zwaar- en lichtgewonden en de schade aan de woningen is aanzienlijk. Van elke beschieting, van elk luchtbombardement geeft Van Praet een uitvoerig verslag: de precieze tijd van het bombardement, het aantal vliegtuigen, de getroffen huizen (straat, huisnummer en omvang van de schade), lijsten met de namen, de leeftijd en de adressen van de slachtoffers. Zijn er bijzonder tragische details dan worden die eveneens vermeld. In veel gevallen gaat Van Praet als een professionele reporter zelf kijken naar de getroffen plaatsen. Alleen al aan de minutieuze beschrijving van deze oorlogshandelingen ontleent het dagboek zijn historische waarde. Maar Van Praet laat ook zijn misnoegen, zijn kritiek en ten slotte zijn afschuw blijken voor wat hij eerst „useless attacks” en „disastrous errors” noemt maar als dan op 21 maart 1918 de massale bombardementen beginnen („massaal” naar de maatstaven van 1914-1918 wel te verstaan), schrijft hij: „A great part of the population declares openly the conduct of the Allies is shameful”, en in mei 1918 worden de aanvallen uiteindelijk „murderous acts” genoemd. Men herinnere zich de Amerikaanse bombardementen op gemeenten als o.a. Morsel, Mechelen, Merelbeke, Kortrijk en opnieuw Oostende in W.O.II en dezelfde traumatische reactie daarop van de getroffen bevolking, evenveel koren op de molen van de bezetter⁸. • Zoals elke man van zijn leeftijd heeft SVP een levendige belangstelling voor de *oorlogswapens en -operaties*, zowel die van de vijand als de vriend. Zo krijgen we beschrijvingen van: *lucht- en zeegevechten* (***) ter hoogte van Nieuwpoort waarnaar de burgers en de militairen, bijna broederlijk naast elkaar, met honderden, met duizenden schrijft Van Praet, vanop de Zeedijk staan te kijken als naar een adembenemend schouwspel⁹, de bewegingen van de *geallieerde vloot voor Oostende* (**), de *blokkering van de haven* (***) door de Duitsers, *kabelballons* (***) , *Duitse pontons* (*) richting Nieuwpoort, „*Tauben*” en „*biplanes*” (***) , *zeppelins* (***) , *zeemijnen* (**), *Duitse onderzeeërs en oorlogsschepen* (**) in de haven alsook *houten onderzeeërs* (**) voor oefeningen, een *in miniatuur nagebootste geallieerde vloot* (*), eveneens voor oefeningen, „*smoke screens*” (*) met „*tar pots*” (potten met brandende teer) aangelegd door de Duitsers zodat bij een luchtaanval de stad in

8. Karel Jonckheere over de bombardementen van Oostende in W.O.II, in *A.w.* 220-221. De bezettingskranten spraken toen van „laffe aanval” en „wraakroepende daden”.

9. „Soldiers and citizens are in my neighbourhood. Both are silent, in contemplation of the drama which is played in front of them, while the music of a phonograph, playing in a covered trench in front of the Kursaal, is trying to break [the] murderous effect this terrific bombardment paints in our mind”, Ts. *Silvain van Praet Papers*, 230-231.

een dichte zwarte rook gehuld is die het ademen zeer bemoeilijkt. • Tenslotte het relaas over de merkwaardigste oorlogsgebeurtenis in Oostende, de zgn. *nacht van de „Vindictive”* (*). In zijn dagboek tekent SVP in de entry voor 20-23 april 1918 op: „The night from 22nd to 23d and the day of the 23d shall always be remembered by those who lived at this time in Ostend”¹⁰. Het betreft de geallieerde raid op Zeebrugge en Oostende, e.z. een landing op de pier van Zeebrugge en een geslaagde versperring van de haven aldaar maar a.z. een afleidingsbombardement op Oostende dat veel slachtoffers maakt onder de bevolking en een mislukte versperring van de haven. Op 10 mei d.o.v. wordt de operatie voortgezet en de „Vindictive” uiteindelijk in de Oostendse havengeul tot zinken gebracht, helaas te evenwijdig met de beide delen van het havenhoofd zodat de versperring maar gedeeltelijk is. Deze tweede operatie eist opnieuw (vijftien) dodelijke slachtoffers onder de burgers van wie tien in éénzelfde gezin. Het dagboek bevat een schets die de positie voorstelt van de in Zeebrugge tot zinken gebrachte schepen.

3. *De relatie tussen bezetter en bevolking*: • Vanaf de allereerste dagen van de bezetting inspecteren officieren de huizen van de inwoners en schrijven met krijt op de voordeur het aantal soldaten bestemd voor *inkwartiering* (**). De stad Oostende telt tijdens de bezetting 28.000 inwoners van wie 4.000 vluchtelingen (ongeveer 20.000 personen waren vóór de bezetting uit Oostende gevlucht). Welnu, Van Praet schat het aantal Duitsers in Oostende op 10.000 van wie er 5.000 bij de burgers zijn ondergebracht, dat is dus één Duitser per ± vijf Oostendenaars, een heel hoog aantal. De burgers krijgen voor het verschafte logies van de stad een vergoeding van 2F50 per officier (3F50 met ontbijt) en 1F voor sergeanten en soldaten (1F50 met ontbijt). Alweer ter vergelijking: in de Tweede Wereldoorlog worden de troepen meestal in kazernes, scholen en andere opgeëiste gebouwen alsook in leegstaande huizen van gevluchte of gearresteerde burgers ondergebracht, „inwonen” bij burgers gebeurt eerder zelden. In Oostende ontstaat er een vreemde symbiose tussen bezetter en bezette: die militairen zijn ook maar arme drommels die willens nillens naar het front moeten en als er zes ingekwartierd zijn met wie men 's ochtends nog aan tafel heeft gezeten en er komen er na een aanval maar twee terug dan zal er vreemd genoeg aan diezelfde tafel meer verslagenheid heersen dan triomf¹¹. • Verder gaat

10. Ts. *Silvain van Praet Papers*, 420.

11. Nog een voorbeeld van de vreemde symbiose: Jonckheere verhaalt in *A.w.*, 15, hoe een in Oostende gekazerneerde Duitse marinesoldaat („Boer Wilhelm Gaedt”) in 1917 bij het gezin Jonckheere kwam aanbellen om de groeten over te brengen van vader Jonckheere die als Belgisch krijgsgewangene in Mecklenburg op de hoeve werkte van deze Duitser die in vredestijd landbouwer was.

de aandacht naar *plunderingen* (**), het *kraken van onbewoonde panden* (*) door de bezetter, gedwongen *evacuaties* (**) van bewoners. • Weer andere onderwerpen zijn: *arrestaties* (*), verplichte *te-werkstelling* (*), *dwangarbeid* (**) door Russische krijgsgevangenen bij het bouwen van bunkers in de duinen, een vooroefening voor de Atlantikwall. • Er worden wel eens enkele *gijzelaars* (*) genomen door de vijand maar dan weer spoedig vrijgelaten. Van executies van gijzelaars is er geen spoor in het dagboek. Als op 6 november 1914 de Plaatscommandant van Oostende aan het Stadsbestuur twee gijzelaars vraagt onder de leden van de gemeenteraad, als voorzorg voor eventuele „noodgevallen”, antwoordt de Burgemeester dat dit niet nodig is gezien de kalme houding van de bevolking. De Duitsers schijnen het daarbij te laten wat men later niet meer van hen zal kunnen zeggen. • *Terdoodveroordelingen* (*), gevolgd door *executies* (*) zijn schaars in het dagboek, hooguit twee of drie (wegens het niet inleveren van wapens door burgers). • Blijft het fysieke geweld van de bezetter tegen de Oostendenaars beperkt tot enkele incidentele gevallen dan geven de veelvuldige *boeten* (**) en *opeisingen* (***) wel een heel ander beeld. • Voor alles en nog wat worden boeten geheven: de stad wordt bedreigd met een boete van 3.000.000 Mark voor iedere verborgen Engelse of Franse soldaat die zou worden ontdekt, beboet met 1.000.000 Mark nadat een postduif is gevonden, wie aan zijn familie in het binnenland schrijft: 5.000 Mark boete, wie betrappt wordt met een Engelse of Nederlandse krant: eveneens 5.000 Mark. En wat wordt er al niet opgeëist! Sigaren, sigaretten, brood, wijn, eieren (voor elk niet geleverd ei moet de Stad een boete van 0,15 fr. betalen), de graanoogst, aardappelen, vlees, matrassen, paarden, koper (o.a. koperen keukengerei), brons, ijzer, wol, telefoontoestellen, paardehaar, glas, hooi, turf, klompen, bedden, tafels, stoelen, waterketels, enz. En dat begint al de eerste dagen van de bezetting: op 23 oktober 1914 valt een Duits officier het Stadhuis binnen en eist voor de volgende dag: 36.000 flessen wijn, 220.000 sigaren, 220.000 sigaretten en 40.000 broden. De Stad moet ervoor zorgen dat daaraan wordt voldaan en het blijkt nog te zijn gebeurd ook. De opeisingen van het koper en het brons zetten het meest kwaad bloed omdat de bevolking beseft dat deze grondstoffen moeten dienen voor de wapens waarmee de eigen jongens aan de IJzer worden bestookt. De bevolking vreest tevens bezittingen met historische of artistieke waarde te moeten afgeven en daar ontstaat eindeloos geharrewar over. Het wegnemen van koperen balustrades, ornamenten als ook de dakbedekking van de Kursaal is voor de Oostendenaar Van Praet dan weer zoveel als heiligschennis. In de latere oorlogsjaren sjouwen de inwoners in het nachtelijk donker met koperen voorwerpen en matrassen van de eigen woning die op het punt staat gecon-

troleerd te worden naar de burens en de kennissen waar al gecontroleerd is. Dat en het onderduiken van jonge mannen die tegen het einde van de oorlog naar Duitsland dreigen te worden versleept, behoren tot de weinige vormen van passief verzet die in het dagboek worden vermeld. • En dan is er de eindeloze *census* (***) van alles en nog wat: het Stadsbestuur moet de bezetter voortdurend lijsten bezorgen van de bevolking, de ex-officieren van het Belgisch leger, de mannen, de vluchtelingen, de stadsbedienden en -werklui, de werklozen, de bemanningen van merchant steamers, de industriëlen en kooplui, de kloosters en geestelijken, Franse en Engelse eigendommen, het vee, wijn, gasvuren, siphonflessen, gummi en „stick pasti” (wellicht: kleefverband?), bijenwas, biljarten, koperen kranen, schrijfmachines. • De *organisatie van de marktdagen* (**) is een mooi voorbeeld van de ingewikkelde mechanismen die de bezetter hanteert: boeren uit omliggende gemeenten mogen hun koopwaar alleen naar de markt van Oostende brengen als ze begeleid zijn door hun burgemeester. • De zg. „war tax” of *oorlogsschatting* (***) van 480.000.000 frank per jaar, door België aan de bezetter te betalen, is een vaak behandeld onderwerp, zo ook de „*bons de caisse*” (**), een tijdens de bezetting ingevoerd betaalmiddel. • Er gaat ook aandacht naar de *geallieerde burgers* in Oostende (*). • Het *verbod op samenscholingen* (*) is een maatregel met twee kanten: ofschoon al vrij vroeg uitgevaardigd wordt dit verbod ook heel vaak overtreden waarbij de bezetter uitmaakt of er dient opgetreden of niet want bepaalde samenscholingen hebben een propagandistisch nut, bv. om naar frisse troepen te kijken die zingend naar het front vertrekken. Alleen dreigt de bezetter met draconische maatregelen — en dat moet men hem wellicht ten goede houden — als er onder de nieuwsgierigen die naar bombardementen of luchtgevechten staan te kijken, herhaaldelijk slachtoffers vallen. De manier waarop de bevolking zich onnadenkend en naïef aan het gevaar blootstelt is trouwens opvallend. Men denkt daarbij onwillekeurig aan beelden uit Sarajevo. • Begin maart 1915 schrijft de Kommandantur aan de Burgemeester dat personen die *met de handen in de zakken en naar buiten gericht ellebogen op de stoep* (*) staan, zullen worden gearresteerd en zwaar bestraft. Dit is een hoogst merkwaardige maatregel. De beschreven houding moet terecht of ten onrechte door de bezetter als uitdagend zijn opgevat, wellicht is ze door de bevolking ook als zodanig bedoeld: een nu wat primitief aandoende vorm van passief collectief verzet. Men zou moeten nagaan of Ensor wellicht ooit in zijn later werk een Oostendenaar in deze houding heeft voorgesteld. • Bij verordening moeten de *Oostendenaars van de stoep om militairen te laten passeren* (*). Dit is voor de bevolking wel zeer vernederend en het illustreert het tergende karakter van de maatregelen van de be-

zetter. • De *invoering van de Duitse tijd* (*) is voor Van Praet die om patriottische overwegingen graag aan de Greenwichtijd blijft vasthouden — de hele bevolking vermoedelijk trouwens ook — aanleiding om uit te rekenen dat de kinderen dus eigenlijk om 6 uur 's ochtends (Greenwich) op school moeten zijn en om halfvijf of vijf uur moeten opstaan. • Tot deze rubriek behoren verder de *verduistering* (*), de *avondklok* (*), de *verwijdering van Franstalige straatnaamborden* (**), *identiteitskaarten & paspoorten* (**), *sluiting van de scholen* (*), enz.

4. De *toestand van de Oostendse bevolking* kan worden samengevat met de woorden: • *hoop en wanhoop* (***). Het dagboek zwalpt vier jaar lang tussen deze twee uitersten. Hoe vaak schrijft Van Praet niet naar aanleiding van de geringste wijziging in het gedrag of de dagelijkse bezigheden van de bezetters: „Zouden ze aanstalten maken om te vertrekken?” Hij herdenkt in zijn dagboek ook elke maand en nadien elk jaar de fatidieke datum van 15 oktober 1914 waarop Oostende bezet werd en verzucht daarbij: „Hoe lang nog? Zullen we spoedig bevrijd zijn?”. • *Ziekte en epidemieën* (**) hebben voortdurend zijn aandacht: al in september 1915 telt Oostende 100 gevallen van tyfus maar nog weinig dodelijke slachtoffers, in oktober 1915 begint de verplichte vaccinatie tegen de ziekte, er is ook herhaaldelijk sprake van tbc onder de bevolking. • De *dood* (***) — hoe kan het anders — is alomtegenwoordig in het dagboek. • Er is ook voortdurend sprake van de 4000 *vluchtelingen* (**) die de stad moet herbergen. • De lezer wordt constant geïnformeerd over de evolutie der *prijzen* (**) van de voornaamste gebruiks- en verbruiksgoederen. • Het *badseizoen* (**) gaat gewoon door onder de bezetting, alleen zijn de *zomergasten* (*) nu hoofdzakelijk Duitse militairen die met hele treinladingen in Oostende aankomen voor enkele dagen „Urlaub”. Massaal maar zonder zwembroek duiken zij in zee, tot grote ergernis van Van Praet maar ook van hun eigen overheid. • Bij het baden horen de zgn. „*bathing machines*” (**), de door een paard voortgetrokken badcabines op vier wielen waarin de badgast zich omkleedt om dan tot aan de rand van het water te worden gebracht. Zij waren in vreedstijd zowat het symbool bij uitstek van onze kust en een bron van inkomsten voor de bevolking maar het vaak opduiken van deze merkwaardige vervoermiddelen in het dagboek wijst erop dat zij vrij spoedig alleen nog door de bezetter worden gebruikt. Deze heeft trouwens het strand „gründlich” in vier sectoren opgedeeld: voor soldaten, onderofficieren, Oostendse burgers en officieren waarbij de indeling van de burgers tussen de officieren en de onderofficieren blijkbaar bedoeld is om de geallieerden bij een eventuele beschieting van het strand voor een moreel dilemma te plaatsen. •

We vernemen ook geregeld nieuws over de werking van het zgn. *Relief Fund* of de *Commission for Relief in Belgium* (**), het internationaal hulpfonds ter leniging van de voedselnood van de bevolking; als deze nood evenwel rampzalige vormen dreigt aan te nemen stelt de bezetter zelf een verrassende humanitaire daad door een *toelating tot vissen* (**) te verlenen (hier dringt zich een vergelijking op met de haringvangst uit de Tweede Wereldoorlog). Onder allerlei beperkende voorwaarden wordt het uitvaren van de vissersvloot toegelaten. Als enkele malen blijkt dat vissers in de mist of de duisternis koers zetten naar Engeland of een neutrale haven in Nederland in plaats van naar Oostende terug te keren, wordt het vissen weer verboden en nadien opnieuw toegestaan mits betaling van een fikse waarborg en ook alleen voor vissers die buiten de leeftijd voor militaire dienst vallen¹². • Ook wordt aandacht geschonken aan de eenmalige aanvoer van *vis en brood uit Nederland* (*) maar toch wordt de *bongersnood* (***) almaar erger. Daarvan bevat het dagboek een zeer uitvoerig en minutieus gedetailleerd verslag: al bij het begin van de bezetting ontbreken suiker en chocolade maar dat is niets vergeleken met het steeds maar kleiner worden van de rantsoenen der basisproducten: brood, aardappelen en vlees. Op den duur krijgt de bevolking nog 300 gr. brood per dag en 75 gr. vlees per week, d.w.z. vlees mét beenderen, waarvan de beenderen nadien moeten worden ingeleverd. Wie een varken rijk is krijgt geen vleesrantsoen en wordt verondersteld met drie personen twee jaar lang van het 45 kg. wegende varken te kunnen leven, enz.

5. *De verhouding van het Duitse Militair Bestuur tot het Stadsbestuur*: SVP heeft gezien zijn functie als klerk op het Oostendse Stadhuis vaak informatie uit de eerste hand en weet dan ook heel snel wat de Duitsers in het schild voeren. • Bij deze rubriek horen de „*Bekanntmachungen*” of *plakkaten* (***) van de bezetter alsook de mededelingen van het Stadsbestuur aan de bevolking. Van de 229 officiële teksten die in het dagboek van SVP zijn opgenomen zijn er 55 afkomstig van hetzij Burgemeester Liebaert, zijn plaatsvervanger, de gemeentelijke administratie of een of ander plaatselijk comité, enkele van zowel de bezetter als het Stadsbestuur en 171 van de bezettende macht alleen. Nader onderzoek naar de „plakkaten” (zowel Duitse als Belgische) zal moeten uitwijzen of het hier om een unieke, nooit tevoren gepubliceerde collectie gaat dan wel om teksten die al in ander verband in de wetenschappelijke literatuur over WO I openbaar werden gemaakt. De overgrote meerderheid van de in het dagboek

12. De vissers betalen ook dan de gebruikelijke tol als er tijdens een storm op 23 december 1916 negen van hen omkomen.

opgenomen „berichten aan de bevolking” zijn uitsluitend in het Frans gesteld, een viertal in het Engels, twee in drie talen, één in vier talen en eveneens slechts één in het Nederlands. Het kan niet zijn dat de bezetter die met allerlei dwangmiddelen het gebruik van het Frans in het openbare leven (straatnaamborden, opschriften en uithangborden, briefwisseling met de bezetter) aan banden probeert te leggen, zijn officiële „Bekanntmachungen” in het Frans zou opstellen. Het moet hier om door Van Praet gemaakte vertalingen gaan of een keuze van hemzelf uit tweetalige dossiers van het Stadhuis. Die keuze heeft vermoedelijk te maken met de afkeer van SVP van alles wat Vlaams is (en zeker wat flamingantisch is). Verder bevat deze rubriek mededelingen over financiën, vergaderingen, conflicten, met telkens op de voorgrond de kleurrijke figuur van de Oostendse burgemeester Liebaert die zo goed en zo kwaad als het gaat, de bevolking door de bezetting loodst en daarbij meer dan eens met arrestatie wordt bedreigd. • De mededeling in het dagboek dat *de Burgemeester van 26/31 mei tot 1 juli 1918 met vakantie* (*) gaat, is voor de lezer dan ook onbegrijpelijk omdat het een periode betreft van hevige bombardementen met veel slachtoffers onder de burgerbevolking.

6. *Van Praet over varia*: • Zo wordt *James Ensor door de bezetter gearresteerd* (*) en drie dagen in de gevangenis opgesloten omdat hij uit dankbaarheid voor de voedselhulp uit Amerika, een van zijn doeken heeft geschonken aan de Amerikaanse consul in Brussel¹³. Van Praet schrijft over Duitse officieren met een „*Hiebwunde*” of „*Schmisz*” (*): de bekende „jaap” in het aangezicht tengevolge van een duel heeft zijn heel bijzondere aandacht. • Een in de duinen wandelende *dove man* wordt *doodgeschoten* (*) omdat hij niet op een sommatie reageert. • *Verdrinkingen* (**): in het zomerseizoen van 1915 verdrinken op korte tijd dertig Duitse soldaten bij het baden in zee door totale onbekendheid met het getij, Van Praet bericht ook over de veelvuldige verdrinking van Duitsers op de overstromde IJzervlakte en verdrinkingen van militairen, door de duister-

13. Het betreft de ets „Wilhelm II als aasgier”, onvindbaar en vermoedelijk door de Duitsers vernietigd. Bij Francine-Claire Legrand, *Ensor, naargeestig en charmant. Een andere Ensor*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1993, 247: „Ensor wordt door de Duitsers gearresteerd omdat hij Willem II als een gier heeft afgebeeld. Hij wordt bevrijd dank zij de tussenkomst van Duitse artiesten die verbonden zijn aan het Rode Kruis, waaronder Erich Heckel, stichtend lid van Die Brücke, die zijn portret in 1924 zal maken”. Een van deze Duitsers, Kerschbaumer, bracht Ensor na zijn vrijlating drie linnen doeken met het verzoek deze te beschilderen. Het grootste daarvan werd „De maaltijd der hongerigen”, thans in het Metropolitan Museum of Art in New York (zie Th. Kiefer, *James Ensor*, Recklinghausen, Bongers, 1976, 122). Op dit schilderij zijn o.a. twee skeletten afgebeeld die elkaar een haring afhandig proberen te maken, duidelijk een toespeling op de hongersnood en de visvangst (zie hiervoor in de tekst).

nis misleid, in de Oostendse haven. • Hij signaleert een valse berichtgeving in de Duitse pers over de *zegening van de Noordzee* (*). • Heel merkwaardig is de mededeling dat een *Duits sergeant een winkel opent in de stad* (*), de bezetter opent trouwens ook „*music halls*” (*) — we zijn daarmee in volle Van Ostaijensfeer! — en eveneens een „*biograph*” (*), d.w.z. een bioskoop, *Duitse militairen* — onvoorstelbaar — *verkopen op straat ansichtkaarten, schelpjes en andere souvenirs* (*). • *Dr. Mercier*, een bekende figuur, wordt *beboet* (*) omdat hij op straat een armgebaar heeft gemaakt en daarbij per ongeluk een Duits officier heeft geraakt. • We lezen de beschrijving van een *moord* (*) begaan door een crimineel in het bezettingsleger alsook van de *zelfmoord* (*) van een Duitse marinier. • Van Praet schrijft ook over *zichzelf* (**) en *zijn dagboek* (**), een enkele keer over *zijn werk op het stadhuis* (*), *zijn huis* (*), *zijn kamer* (*), *zijn ouders* (*) — discreet —, *zijn gesprekken met Duitse soldaten* (**), heel vaak spottend en misprijzend over „*German culture*” (***), minachtend over het *flamingantisme* en *activisme* (**). • Het *weer* (***) komt heel vaak aan de orde zodat het dagboek een doorlopend meteorologisch bulletin is. • De mededeling dat er helemaal *geen nieuws* (**) is duikt ook meermaals op, evenals verzuchtingen over *verveling*, *eenzaamheid* en de *eentonigheid* (**) van het dagelijks leven. • Anderzijds is de berichtgeving over de stad zo overvloedig dat praktisch alle *straten* en *pleinen* (**) aan de beurt komen met uitschieters als: de Kursaal, het station, de St. Pieter-en-Pauluskathedraal, het Quartier du Phare, de zg. „Marine Parade” waarmee de Zeedijk moet bedoeld zijn, het bd. Alphonse Pieters, de beroemde Place d'Armes, de Vuurtoren, het „Musée Stracké”, een wijk genaamd „Crocodile”, alsook de menigvuldige hotels, enz., alles met een bijna overdreven „*amour du détail*”: zo geeft SVP de afmetingen (32x20 inches) van de vlag die wappert aan het Amerikaans Consulaat in Oostende zonder dat er voor die maten een bijzondere reden wordt opgegeven.

7. *De emotionele inhoud van het dagboek*: • Het gloeiend *patriotisme* en de felle anti-Duitse houding van de auteur zijn onbetwistbaar en kenmerken haast elke bladzijde van het dagboek. Maar zij komen meer tot hun recht in de zakelijke weergave van gebeurtenissen en toestanden dan in de vaak daaraan toegevoegde schampere commentaar die af en toe als goedkoop overkomt. In dit dagboek wisselen de resignatie en de vertwijfeling af met moedige uitspraken over de noodzaak vol te houden tot het einde en de vijand te verslaan. • Van Praet toont daarbij een groot hart voor het lijden van de *armen* (we vernemen dat de twee stadsbakkerijen elke dag 5000 broden voor de armen bakken, dat zal evenwel niet zo blijven want op

den duur krijgt het grootste deel van de bevolking het statuut van behoeftigen). • Ook de *kinderen* hebben zijn bijzondere aandacht: t.g.v. het eerste Sinterklaasfeest van de bezetting spreekt hij uitvoerig en heel bekommerd over het lot van de kinderen in de stad, als er kinderen zijn onder de slachtoffers van bombardementen, ook een paar maal miraculeus geredde kinderen, dan heeft hij daar aandacht voor, de *vrouwen*, de *vluchtelingen*, de *krijgsgevangenen*, *begravingen van burgerlijke slachtoffers*, en zoals al gezegd, ook medelijden met *gevalle Duitse soldaten*. • Zijn *haat tegen de bezetters* kent geen grenzen, herhaaldelijk noemt hij hen „The Huns”, maar dat geldt alleen hun oversten, de gewone soldaten zijn volgens hem slachtoffers van de heerszucht van de Kaiser. Een plaatscommandant noemt hij een „bulldog”, een andere „this good intentioned ruffian” (schurk) van wie de bevolking zegt: „God bless the bullet which shall strike that monster down”¹⁴. Ik doe het dagboek onrecht door het met het oog op deze presentatie in rubrieken in te delen. Van de emotionele golf die er doorheen gaat kan men alleen iets merken als men zich aan de chronologische lectuur houdt van de notities, dag voor dag, vier jaar lang bijgehouden. Dan alleen begrijpt men ook de apotheose van het enthousiasme bij het naderen van de bevrijding, tragisch gestoord door de laatste geallieerde bombardementen van Oostende op 14 oktober 1918 met nogmaals 25 slachtoffers. Maar op 17 oktober is het dan zover: Belgische en Franse vliegtuigen cirkelen over de stad, gooien Franse dagbladen uit, maken een looping the loop onder het gejuich van de Oostendenaars. Precies op dat moment worden de slachtoffers van het laatste bombardement, omringd door een dichte menigte, op handkarren naar het kerkhof gevoerd. Van zodra de rouwenden de vliegtuigen herkennen, lopen ze allemaal uit de rouwstoet weg en slechts één enkele vrouw blijft achter, gebogen, schreiend over de lijkist van een dierbaar familie-lid. Van Praet schrijft: „The scene was heartbreaking and imposing at the same time”¹⁵. Maar hij wordt dan weer opgenomen in de dolle bevrijdingsroes: twaalf vliegtuigen landen op het strand en Van Praet mag een van de piloten, een commandant uit Namen, naar het Stadhuis begeleiden. Vóór de nacht valt hebben Albert en Elisabeth al vanop een Britse kruiser dwars door het mijneveld vóór Oostende een incognito Blitzbezoek aan de stad gebracht. Van Praet beëindigt zijn „Epilogue” met een ovationeel „Glory to little Belgium and its magnanimous King” en „Glory to France, England, Italy, United States and to the other nations which acted for this noble cause”¹⁶.

14. Ts. *Silvain van Praet Papers*, 253.

15. Ts. *Silvain van Praet Papers*, 464.

16. Ts. *Silvain van Praet Papers*, 468.

Daar schrijft hij „The end” onder en signeert met een sierlijke handtekening.

*
* *

In 1954-1955 ben ik tijdens een studieverblijf met een Fulbrightbeurs in de Verenigde Staten op het spoor van het dagboek gekomen in de Sterling Memorial Library, de bibliotheek van de Yale Universiteit in New Haven, Connecticut. Ik vond daar in de Historical Manuscript Room een verzameling onuitgegeven documenten met als titel *The Occupation of Ostend by the Germans (14th October 1914 — 17th October 1918)* en als auteursnaam S. Van Praet, bewaard onder de benaming *SILVAIN VAN PRAET PAPERS* (manuscript group number 1241). Ik heb delen van het dagboek gelezen, aantekeningen gemaakt en enkele bladzijden als specimen laten fotograferen. Pas dertig jaar nadien heb ik het onderwerp weer opgenomen via correspondentie met de Yale bibliotheek en contacten met personen en instanties in West-Vlaanderen. Hieruit is een akkoord ontstaan met het Provinciebestuur van West-Vlaanderen dat bij de Yale Universiteit een microfilm van het dagboek heeft aangekocht en mij die in 1993 heeft uitgeleend¹⁷. Na fotocopiering van deze microfilm kon ik dan eindelijk aan een eerste onderzoek van de tekst beginnen. Ik heb daarover in juni 1994 een rapport geschreven voor het Provinciebestuur. Het onderhavige is duidelijk een verslag over zulk een eerste onderzoek. Er kan ongetwijfeld dieper worden gegraven maar ik meen daarmee te moeten wachten tot enkele nog duistere vragen zijn beantwoord en daardoor meer klaarheid ontstaat, zowel over het auteurschap als over eventuele publiceerbaarheid van de tekst.

De *Silvain van Praet Papers* omvatten 20 „folders” of mappen. De folders 1-12 bevatten elk één van twaalf schoolcahiers, samen 794 blzn., waarin de Engelse versie met de hand in anilinepotlood is opgetekend wat de leesbaarheid van de microfilm en de daarvan gemaakte fotocopieën niet heeft bevorderd. De tekst is met een vaste, regelmatige hand geschreven maar heeft toch iets van een klad, met probeersels, doorhalingen en interlineaire correcties en toevoegingen. Hier en daar zijn gedeelten van de tekst in snelschrift genoteerd dat evenwel nog niet kon worden ontcijferd en waarvan dus niet bekend is of het eveneens om Engelse tekst gaat. Zes cahiers hebben een kaft, de andere zes niet. De meeste cahiers met kaft zijn vervaardigd door

17. De microfilm wordt bewaard in de Provinciale Bibliotheek en Cultuurarchief, Provinciehuis Boeverbos te Sint-Andries bij Brugge.

de toenmaals aan de Alfons Pieterslaan en de Kapellestraat in Oostende gevestigde drukkerij G. Bots-Reyns. Op een van de kaften heeft de auteur de voorgedrukte tekst „Cours donné par ...” aangevuld met een getekend portret van een gehelmde Duitser en „Suivi par ...” met vermoedelijk het portret van zichzelf in het uniform van de Belgische Burgerwacht. Op een ander koft is „Cours de ...” door hem verder ingevuld met „Patriotisme”. Het aantal beschreven bladzijden van elk cahier is variabel nl. tussen 13 en 68. Ieder cahier bestrijkt een met begin- en einddatum aangegeven periode van de bezetting en deze perioden sluiten precies op elkaar aan. Vanaf 14 oktober 1914 (de dag vóór de Duitse bezetting) tot 12 februari 1915 bevat het dagboek elke dag een notitie¹⁸, daarna worden meerdere dagen telkens onder één aantekening behandeld en dat aantal dagen neemt naar het einde geleidelijk toe (ergens zegt de auteur weinig tijd te hebben om zijn dagboek bij te houden, in maart 1917 had hij mazelen en moest tien dagen onder één notitie afhandelen), vervolgens schommelt het aantal dagen tot het einde van de oorlog tussen 5 en 18 maar ook als er meerdere dagen tegelijk worden beschreven komen binnen die éne aantekening toch al de dagen aan de beurt zodat het van het begin tot het einde één ononderbroken chronologisch verhaal is.

De folders 13 tot 18 bevatten het typoscript dat 468 blzn. beslaat — in de beschrijving van het document door Yale is abusievelijk sprake van 568 blzn. — maar waarvan een deel van 20 blzn. ontbreekt¹⁹ waarvoor geen enkele verklaring wordt gegeven. De tekst is evenwel voorhanden in het manuscript. Samen met het dertigtal blzn. van de folders 19 en 20 heeft het typoscript grosso modo een volume van 500 blzn. à 375 woorden per blz. = 187.500 woorden. Het houdt (meestal) rekening met de op het ms. aangebrachte emendaties maar heeft ook eigen doorhalingen en interlineaire correcties. Het geschrift waarin al deze verbeteringen zijn aangebracht is veel kleiner dan de hand waarmee het ms. is geschreven en zou van iemand anders kunnen zijn. Overigens zijn een groot aantal in het ms. voorkomende fouten tegen het Engels zonder meer in het ts. overgenomen.

Folder 19 bevat twee proclamaties, zgn. van Koning Albert. De eerste is gedateerd 13 oktober 1914, d.w.z. één dag vóór de aanvang van het dagboek, in het Frans gesteld, slechts één blz. lang en is geen proclamatie van de koning maar van zijn ministers die de bevolking

18. Met uitzondering van 9 februari 1915: de datum wordt niet vermeld maar er ontbreekt blijkbaar niets.

19. De blzn. 319-339, d.w.z. van de notities voor de data begrepen tussen 12 november 1916 en 3 februari 1917.

(„nos concitoyens”) oproepen tot geloof in de uiteindelijke overwinning en meedelen dat zij op 13 oktober 1914 Oostende verlaten en de zetel van de regering tijdelijk in Le Havre vestigen. De tweede proclamatie is eveneens in het Frans gesteld, 5 blzn. lang en luidt: „Royaume de Belgique. Proclamation à l'armée et au peuple belges de Sa Majesté le Roi Albert 1er. Donné en Flandre le 21 juillet 1915”. Deze proclamatie, gericht tot „Soldats!” en „Belges!” en ondertekend met „Albert 1er” is vermoedelijk apocrief. SVP spreekt althans dit vermoeden uit onmiddellijk nadat hij in het bezit is gekomen van een exemplaar van de tekst (9 augustus 1915). In zijn aantekening van 22-25 augustus 1915 bevestigt hij dat de tekst van de proclamatie die hij overigens „a very nice piece” noemt, inderdaad niet echt is maar door iemand in Brussel werd opgesteld. In dezelfde paragraaf deelt hij ook mee dat er in Brussel clandestien een krant getiteld *La Libre Belgique* werd verspreid.

De laatste folder (20) is gevuld met „Miscellaneous documents”: teksten van gemeentelijke verordeningen, specimina van Duitse berichten aan de bevolking, lijsten met „frais de guerre”, verder een buitengewoon belangrijk document nl. een lijst met de namen van 75 banken in België met daarbij het bedrag waartoe elk van deze banken zich verbindt om de gezamenlijke oorlogsschuld van 480.000.000 fr. per jaar voor te schieten, vervolgens door de burgemeester verspreide lijsten met de namen van slachtoffers van beschietingen en luchtbombardementen, alsook de hiervoor genoemde schets van de „Vindictive”-operatie.

Overziet men het dagboek in zijn geheel dan stelt men als de meest opvallende kenmerken vast: regelmaat en volledigheid. De auteur schrijft met hetzelfde ritme over onderwerpen die ofschoon in wezen verschillend, in dezelfde stijl worden beschreven, in het ms. blijft het schrift gelijk, de auteur maakt vier jaar lang dezelfde fouten tegen het Engels, het typoscript is van het begin tot het einde vermoedelijk op dezelfde schrijfmachine geschreven. Het dagboek is ook zeer volledig. Het is af, met een begin en een einde, van de vooravond van de bezetting tot de laatste dag. Het wordt verder gekenmerkt door een zeer eenvoudige structuur en maakt, doordat het in weinig correct Engels is opgesteld, een tamelijk onhandige indruk maar wel een van eerlijkheid en onbevangenheid. Het heeft de schrijfstijl van iemand die uit hoofde van zijn beroep wel de pen hanteert maar zonder dat hij over bijzondere schrijversgaven beschikt. Veel oorlogsdagboeken en dagboeken tout court zijn bijgehouden door mensen die buiten hun dagboeknotities nooit iets anders aan het papier hebben toevertrouwd. Dat is vermoedelijk ook het geval met SVP. Hij geeft in eenvoudige zinnen weer wat hij ziet, hoort, meemaakt, denkt, vreest en hoopt. Zijn verslag van de gebeurtenissen

mist zelfs de vaak wat bloemige stijl van een journalist en blijft bij de naakte mededeling van feiten in de volgorde waarin ze zich aan hem voordoen. Wél gaat de mededeling meestal vergezeld van de emoties van de auteur: haat, afschuw, kritiek, medelijden, hoop, wanhoop, moed, enz.

De (zeer vermoedelijke²⁰) auteur van het dagboek is Sylvain VAN PRAET, volgens de gegevens van het Stadsbestuur van Oostende aldaar geboren op 26 oktober 1889 en er overleden op 3 juni 1978. Hij was stadsambtenaar, in dienst getreden op 1 februari 1908, dus nauwelijks 18 jaar oud, en als afdelingschef, 61 jaar oud, met pensioen gegaan op 1 oktober 1951. Gedurende heel zijn loopbaan was hij verbonden aan de dienst van het Stadssecretariaat. Volgens het Stadsbestuur van Oostende is hij nooit lid van de Gemeenteraad geweest. Dit weerlegt de mededeling op de identificatiefiche van de *Sylvain van Praet Papers*: „Principally a manuscript diary kept in English in twelve school notebooks by Sylvain van Praet, a member of the Ostend (Belgium) city government, from the day of the German occupation of Ostend (1914 October 14) until its liberation (1918 October 17). It was concealed in a hole in the wall of the Maison Communal [sic]”. Zijn bij de transactie met Yale bepaalde elementen uit de correspondentie van Van Praet verkeerd begrepen zodat Yale gemeend heeft dat deze gemeenteraadslid was of heeft hij zich als zodanig voorgedaan om het succes van de transactie te verzekeren? Daarover is vooralsnog geen uitsluitsel te verkrijgen.

Wat nu betreft het verbergen van het dagboek in een gat in de muur van het Oostendse Stadhuis, daarvan is op het Stadhuis zelf niets bekend, van het bestaan van het dagboek trouwens evenmin. Het is onwaarschijnlijk dat de auteur die, vermoedelijk toen nog ongehuwd, zijn dagboek bijhield in het ouderlijk huis in Oostende, wellicht op een zolderkamer (dat blijkt althans uit passages in de

20. Enige reserve blijft in elk geval geboden omdat het manuscript eigenlijk anoniem is, voormalige medewerkers van Van Praet het handschrift niet als dat van hun chef herkennen, het typoscript slechts éénmaal de naam Van Praet vermeldt en wel onder de vorm van de handtekening „SVanPraet” op één van de beide versies van de na de bevrijding geschreven en alleen in het typoscript voorkomende „Epilogue” (de andere versie is eveneens anoniem), geen enkel document het auteurschap van Van Praet bevestigt en er in zijn omgeving vooralsnog niemand kon worden gevonden die ooit van het dagboek had gehoord. Karel Jonckheere die in 1929 enige tijd op het stadssecretariaat heeft gewerkt en Sylvain Van Praet daar zeer goed heeft gekend, had m.b.t. diens auteurschap zelfs zeer sterke twijfels: „Hij zou het mij hebben gezegd” — (volgens Jonckheere kende Van Praet ook onvoldoende Engels voor zo'n onderneming). Men kan natuurlijk aanvoeren dat die twijfels precies de bevestiging zijn van de voortreffelijke manier waarop Van Praet zijn dagboek onder de bezetting en wellicht ook nog daarna — maar waarom ook daarna? — verborgen heeft weten te houden.

Yale moet de voornaam Silvain (met i-spelling) uit de correspondentie over de transactie hebben want de volle voornaam komt nergens in het dagboek voor. Omwille van nog bestaande twijfels over de identiteit heb ik er de voorkeur aan gegeven de Oostendse ambtenaar (die de vermoedelijke auteur van het dagboek is) in dit opstel Sylvain Van Praet te noemen en verder naar de auteur te verwijzen als Van Praet of SVP.

tekst), telkens een pas geschreven stukje dagboek naar het Stadhuis zou hebben gebracht om het daar te verstoppen. Hij bracht zichzelf daarmee in gevaar want hij kon onderweg worden gefouilleerd maar hij nam op die wijze toch ook een groot risico t.o.v. de stedelijke administratie in wier dienst hij werkte. Hij beschermde trouwens zichzelf en zijn huisgenoten door nergens in het dagboek zijn naam te vermelden, hij zegt alleen ergens t.g.v. een vaccinatie tegen tyfus dat hij alfabetisch in de laatste groep thuishoort (N tot Z). Hij deelt ook weinig of niets over zijn ouders mee en vermeldt nergens zijn precies adres (uit bepaalde passages kan men opmaken dat hij dichtbij het kruispunt van de Alfons Pieterslaan en de Rogierlaan woonde, uit een andere mededeling blijkt dan weer dat hij nabij de veel oostelijker gelegen Zuidstraat zou wonen (ofschoon er dan weer nergens van een verhuizing sprake is). Deze misleidingen waren niet overbodig of overdreven: in de twaalf schoolcahiers wordt de bezetter haast 800 bladzijden lang in die mate aangeklaagd en beschimpt dat elke afzonderlijke bladzijde voldoende was om SVP tenminste een gevangenisstraf te bezorgen. Het hele dagboek kwam ongetwijfeld op een veel zwaardere straf neer. SVP nam dit berekend risico, enigszins roekeloos, alsof het de gemiste bedoeling moest goedmaken zich in Engeland bij de geallieerden te voegen in hun strijd tegen de bezetter. Ingeval de transactie met Yale pas na 1944 zou hebben plaatsgehad — wat onwaarschijnlijk lijkt — zou „concealed in a hole ...” kunnen betekenen dat dit tijdens de bezetting 1940-1944 zou zijn gebeurd. Maar dit is al even onwaarschijnlijk omdat het Oostendse Stadhuis al in 1940 zo zwaar werd beschadigd dat het dagboek, indien daar bewaard, vermoedelijk verloren zou zijn gegaan net als de meeste andere archieven van de stad. Van nog in leven zijnde oud-collega's van Sylvain Van Praet is mij wel bekend dat hij in 1940-1944 een buitengewone vrees koesterde voor de Duitsers. Was het een tweede maal angst voor de ontdekking van het dagboek of was dit toen al in Amerika maar vreesde de auteur dat de Duitsers hoe dan ook te weten waren gekomen wat hij in 1914-1918 over hen had geschreven? Als hij zijn dagboek in 1940 opnieuw moest verbergen, dan moet dat ergens anders dan in het Stadhuis zijn geweest.

Op de vraag of de auteur zijn tekst onmiddellijk in het Engels heeft geschreven ofwel hem uit het Nederlands heeft vertaald of laten vertalen kan bij gebrek aan bewijzen vooralsnog geen definitief antwoord worden gegeven. Alleen is het ondenkbaar dat het document door een Engelstalige zou zijn vertaald; daarvoor bevat het teveel fouten: „The translator was not a native speaker of English; although the English is perfectly understandable and even reads smoothly over some stretches, there are many mistakes in word choice

and grammar''²¹. Dit is een geflatteerde voorstelling door prof. Lise-lotte M. Davis van de Yale Universiteit²² die de bundel *Silvain van Praet Papers* voor mij in 1985 aan een eerste onderzoek heeft onderworpen. Een groot aantal zinswendingen en uitdrukkingen zijn letterlijk vertaald en dus niet onmiddellijk verstaanbaar voor een Engelstalige: „an Ostend inhabitant found it spiritual'' (vond het „geestig''), „by the particulars'' (door de particulieren), „is their meaning'' (is hun mening), „many persons grow still on hopeless'' (verliezen „stilaan'' alle hoop), enz. Dit alles versterkt mijn vermoeden dat het niet om een vertaling gaat maar dat de auteur zijn dagboek zelf dag voor dag onder de bezetting, op zijn kamer in het ouderlijk huis, om een ons niet bekende reden in het Engels heeft bijgehouden, het weinige Engels dat hij wellicht kende en dat hij in het isolement waarin hij leefde op geen enkele wijze kon bijshaven of door iemand anders kon laten corrigeren²³. Maar is dan de Engelse tekst in de twaalf cahiers de oorspronkelijke versie? of een nadien geschreven copie daarvan? Voor de thesis van de achteraf gemaakte copie pleit de gelijkvormigheid van het ms. over vier jaar: alles is met dezelfde vaste hand geschreven. Dat is wel merkwaardig omdat het dagboek in zeer penibele omstandigheden werd bijgehouden: tijdnood, vrees voor ontdekking, woede, verdriet, honger, vermoeidheid, uitputting, ziekte, slaap, enz. Daar is evenwel niets van te merken²⁴.

Hoe en wanneer is dit geschrift in een Amerikaanse universiteitsbibliotheek terechtgekomen? Eén versie is dat de auteur zijn dagboek aan de Yale Universiteit heeft verkocht, als bijdrage tot een „Yale War Collection'', een verzameling van documenten over „the European War''²⁵. Uit de *Silvain van Praet Papers* zelf blijkt niets van een dergelijke directe transactie. Het kan evenwel zijn dat het dagboek via een andere, indirecte weg zijn bestemming heeft bereikt: het kan deel hebben uitgemaakt van een collectie oorlogsdocumenten die in 1919-1920 door burgemeester Adolphe Max van Brussel aan de

21. Er zijn ook nogal wat „dicteefouten'' alsof het om een opgeschreven gesproken tekst ging.

22. In een brief aan mij van 19 juli 1985.

23. Prof. Davis meent integendeel dat „possibly the translation (which it definitely is) was done for the express purpose of selling the manuscript to Yale'' en enkele cijfers op een schutblad berekeningen zouden kunnen zijn met het oog op de vergoeding van de vertaler (in dezelfde brief van 19 juli 1985). Helaas ontbreekt voor deze hypothese voorlopig iedere grond.

24. Om de thesis van de achteraf gemaakte copie te onderbouwen zou o.m. moeten worden nagegaan of de gebruikte schoolcahiers al in 1914 op de markt waren of bv. pas na de bevrijding.

25. Prof. Davis in haar brief van 19 juli 1985: „The manuscript seems to have been acquired by the now no longer existing „Yale War College''. Maar uit recent onderzoek door Yale blijkt dat een dergelijk „College'' nooit heeft bestaan. „War Coll.'', wat hier en daar op het ms. voorkomt, moet een door Yale aangebrachte afkorting zijn voor: „War Collection''.

Yale Universiteit werden geschonken. Verscheidene Belgische steden en gemeenten hebben toen op een of andere wijze hun dank aan de V.S. willen betonen voor de hulp tijdens de bezetting aan de bevolking verleend door de „American Commission for Relief in Belgium”²⁶. Het voorafgaande schijnt, althans wat het jaartal betreft, te worden bevestigd door een aantekening van mezelf in 1954 dat de bundel *Silvain van Praet Papers* was voorzien van een etiket met de vermelding „Yale University Library 1920” maar dit etiket blijkt thans spoorloos te zijn verdwenen. Het jaartal 1920 als datum van verwerving is m.i. meer aanvaardbaar dan de periode 1939-1950 waarnaar een voormalig bibliothecaris van Yale verwees²⁷ — toen de belangstelling voor W.O.I. toch al sterk was afgenomen. Als „between the years 1939-1950” naar de periode van verwerving verwijst dan houdt dit bijna noodzakelijk in dat de eigenlijke verwerving pas na 1944 of zelfs veeleer in 1950 zou zijn gebeurd: men blijft nà een afgesloten transactie niet nog jaren lang daarover corresponderen. Bovendien zou, zoals hiervoor al gezegd, de auteur zijn dagboek dus niet alleen van 1914 tot 1918 voor de Duitsers verborgen hebben moeten houden maar ook nog eens een tweede maal in 1940-1944.

26. Over de „Collection on the European War” had de Yale Universiteit mij al eerder ingelicht door de *Reports of the President, Acting Provost and Secretary of Yale University and of the Deans and Directors of its several Schools and Departments for the Academic Year 1919-20* (New Haven, Published by the University, 1920), waar men op blz.426 onder de hiervoor vermelde titel kan lezen: „The chief addition for the year was a collection of 2,646 posters that were placarded in Brussels during the German occupation. These we obtained from Mayor Max, through the good offices of Mr. Robinson Smith, '98, who was long connected with the American Commission for Relief in Belgium. From funds obtained by Professor Wilbur C. Abbott, Yale was able to send to Mayor Max a check [5.000 BEF, W.T.] to be spent for charitable work in Brussels under his direction”. Dat het dagboek van Van Praet tot die zending kan hebben behoord werd mij nu gesuggereerd door de aan Yale docerende Vlaamse filosoof prof.dr. Louis Dupré die op mijn verzoek in de archieven van de Yale Universiteit een onderzoek heeft ingesteld. Volgens zijn bevindingen ging het nl. niet uitsluitend om „posters” maar tevens om een zeer groot aantal (meer dan 1800?) oorlogsdocumenten. Een en ander blijkt uit een brief van 25 november 1919 van Burgemeester Adolphe Max aan Andrew Keogh, bibliothecaris van de Yale U. Library: [...] „Nous avons réuni à votre intention une série de 2646 documents, que nous nous empressons de vous faire parvenir par l'intermédiaire du Consulat Général des Etats Unis à Bruxelles”. Het is niet helemaal uit te sluiten dat het dagboek via de Burgemeester van Oostende aan Burgemeester Max van Brussel is overgemaakt die het op zijn beurt naar Yale stuurde en dat Van Praet zelf nooit heeft geweten dat zijn dagboek uiteindelijk daar terecht is gekomen.

27. „The librarian mentioned a correspondence about it [„it” kan hier zowel „the translation” als „the manuscript” betekenen, W.T.] between the years 1939-50 (which is housed elsewhere and which I have not seen)”, prof. Davis in haar brief van 19 juli 1985. Wie die „librarian” in 1985 was en wat onder „housed elsewhere” moet worden verstaan is voornog onachterhaalbaar ondanks diverse pogingen van mijn kant. „A correspondence about it” moet trouwens niet noodzakelijk betekenen dat het om brieven ging m.b.t. tot een nog te realiseren transactie en evenmin dat het om brieven met Van Praet ging. Iemand anders kan met Yale over het daar gedeponeerde dagboek hebben gecorrespondeerd. Hoe en wanneer de *Silvain van Praet Papers* bij de Yale Universiteit zijn beland blijft dan ook een open vraag. Het is natuurlijk vreemd dat in de archieven van de bibliotheek van een zo befaamde universiteit als Yale geen gegevens voorhanden zijn over de herkomst van een archiefstuk dat geen tachtig jaar oud is.

Een andere, belangrijker vraag is waarom Van Praet zijn dagboek niet heeft gepubliceerd. Hij kon het na de oorlog toch in behoorlijk Engels laten omzetten en er in Engeland een uitgever voor vinden, ofwel het (terug)vertalen naar het Nederlands of naar het Frans? Om die vraag te kunnen beantwoorden lijkt het me nuttig het dagboek van Van Praet te vergelijken met andere dagboeken over Vlaanderen in de Eerste Wereldoorlog. Er is een ruim aanbod van meer dan twintig uitsluitend Westvlaamse oorlogsdagboeken²⁸ die voor een groot gedeelte beschreven zijn in een overzicht uit 1964 door (prof.dr.) E.I.Strubbe van de Rijksuniversiteit Gent²⁹. Strubbe onderscheidde daarin drie types oorlogsdagboeken aan de hand van de perioden waarin ze verschenen: 1) 1915-1916, de oorlog als cataclysmen, 2) 1918-1922, de oorlog als afrekening maar ook het risico dat de schrijver achteraf de vorm en de inhoud wijzigt, „herwerkt” op basis van tijdens de oorlog gemaakte notities en al herwerkend eigenlijk een vervormd beeld geeft, en 3) vanaf 1934, heel bescheiden, de publicatie van oorlogsdagboeken als historisch document. We kunnen voor ons doel de werken elimineren die hetzij slechts een korte episode van de oorlog verhalen, een andere plaats dan Oostende tot onderwerp hebben of nã de oorlog zijn samengesteld, met uitzondering van één werk dat wél over Oostende handelt en de hele oorlog bestrijkt maar dan weer geen dagboek is: het kort na de Wapenstilstand gedrukt en in 1919-1920 te Oostende verschenen werk van E.Elleboudt en G.Lefèvre, *Oostende onder de Duitse Bezetting*³⁰. Het dagboek van Van Praet en het werk van Elleboudt-Lefèvre hebben veel punten van overeenkomst: ze behandelen ongeveer dezelfde feiten en toestanden, Van Praet chronologisch, Elleboudt-Lefèvre thematisch, weliswaar op basis van een eveneens tijdens de oorlog in het grootste geheim en onder zware risico's samengesteld chronologisch dagboek, dat evenwel verloren is. Elleboudt en Lefèvre, de eerste drukker en gemeenteraadslid van Oostende, de tweede dr. in de wijsbegeerte, waren allebei ouder, met meer ervaring en een nog betere toegang tot allerlei bronnen van documentatie alsook een groter schrijf- en verteltalent waardoor zij over een minder aantal feiten dan Van Praet veel langer uitweidden zodat hun werk toch ook 433 blzn. lang is geworden. Ze waren boven-

28. Alfons Denys: 1937-1939; Edmond Denys: 1922; Luc Devlieghe: 1972; Roger Haclwyn: s.d.; Luc Schepens: 1985; L.Slosse: 1962; Stijn Streuvels: s.d.; A.van Walleghem: 1964-1967; e.a. Zie ook de *Catalogus van de tentoonstelling Stille Getuigen 1914-1918. Kunst en geestesleven in de frontstreek*, Brugge, Provincie West-Vlaanderen, 1964.

29. „Een halve eeuw uitgaven van Westvlaamse oorlogsdagboeken uit de Eerste Wereldoorlog”, in: *Studia Historica Gandensia* 26, Gent, Seminarie voor Geschiedenis van de RU, 1964, 1-23.

30. Oostende, Drukkerij Elleboudt, z.j. [1919-1920].

dien met z'n tweeën voor het samenstellen van hun boek. In hun na-deel moet worden gezegd dat zij als „auctoriale vertellers” herhaal-delijk lieten blijken dat zij de weerslag van gebeurtenissen al kenden toen ze deze vastlegden. Van Praet daarentegen gaat met personages en toestanden in de tijd vooruit zonder zelf te weten wat er zal vol-gen. Dus op de vraag of Van Praet ons een uniek document heeft na-gelaten moet het antwoord in elk geval genuanceerd blijven, er is im-mers het werk van Elleboudt-Lefèvre dat bovendien gepubliceerd is. Er bestaat trouwens nog een derde geschrift, het oorlogsdagboek over Oostende van Aimé Smissaert waarvan delen in de jaren twintig blijken te zijn verschenen in de bladen *Duinengalm* en *De Plate*³¹. Maar nu kan op de daarnet gestelde vraag waarom Van Praet zijn ma-nuscript nooit heeft gepubliceerd, het antwoord zijn dat hij een pu-blikatie wel op het oog had maar dat hem de pas werd afgesneden door Elleboudt-Lefèvre van wie het boek in 1919-1920 was versche-nen. Van Praet heeft misschien voor een tragische teleurstelling ge-staan en de enige uitweg gekozen die hem toevallig overbleef: zijn geschrift — gratis of tegen vergoeding? — ter beschikking stellen. Zo heeft het dagboek een honorabele en veilige plaats gekregen aan een befaamde Amerikaanse universiteit en kan het ook nu nog eventue-el het voorwerp worden van verder onderzoek³².

31. Ik heb dit dagboek, dat overigens niet in het overzicht van Strubbe wordt vermeld, pas na het inleveren van mijn tekst kunnen raadplegen. Inmiddels is er nog een vierde document opgedoken: ingevolge oproepen in de pers n.a.v. het dagboek van Van Praet is het Stads-bestuur van Oostende in het bezit gekomen van een onuitgegeven dagboekje van 169 blzn. dat in 1914-1918 werd bijgehouden door de Oostendse trambediende Charles Castelcin.

32. Mijn oprechte dank aan allen die de totstandkoming van dit opstel mede mogelijk heb-ben gemaakt en in het bijzonder aan: het Provinciebestuur en de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen, de Yale Universiteit (en met name prof.dr.Liselotte M.Davis, prof.dr.Peter Demetz, prof.dr.Louis Dupré en William R.Massa Jr., Public Services Archivist), de Stad Oostende, dr.Lydia Schoonbaert, hoofdconservator van het KMSKA, en dr.N.Hostyn, conser-vator van de Stedelijke Musea van Oostende.